

Kiekendieven in de duinen

ADRIAAN DIJKSEN

In onze duingebieden zoekt door het jaar heen zeker een tiental verschillende roofvogels naar prooi. Daarbij zijn ook de drie inheemse soorten kiekendieven: de Bruine, Grauwe en Blauwe. Dat wekt geen verwondering, want kiekendieven zijn de enige roofvogels in ons land die geheel in open gebieden leven en niet afhankelijk zijn van bomen. Ondanks de grote oppervlakten open ruimte in Nederland komen ze als broedvogel lang niet overal voor. Ook hun aantallen zijn aan grote veranderingen onderhevig. Zeker is dat de mens bij een en ander een grote rol heeft gespeeld.

De open landschappen waarin kiekendieven leven, hoeven uiteraard niet per sé duingebieden te zijn. Moerassen, heiden en hoog- en laagveengebieden behoren ook tot de leefgebieden, maar er is wel enige ruimtelijke verdeling tussen de drie soorten. De Bruine kiekendief is veel meer een vogel van moerassige plaatsen dan de andere soorten. Hij nestelt doorgaans langs de rand van meren en meertjes in rietvegetaties. De Blauwe en Grauwe kiek broeden droger; hun nestplaatsen tonen een grote mate van overlap waarbij duidelijk is dat de Blauwe kiekendief struikgewas in de omgeving meer op prijs stelt dan de Grauwe. Misschien zijn struikgewas en bosschages zelfs wel een voorwaarde voor de Blauwe kiekendief. Nesten van deze soort worden soms tussen of onder bosjes gevonden. De Grauwe kiek echter kan zelfs in een volledig kaal landschap, zoals graanvelden, tot broeden komen.

Voorkomen

De Bruine kiekendief is in ons land van oudsher een talrijke broedvogel, die in de duinen op plaatsen met meren of meertjes niet ontbrak. Vooral vanaf de jaren zestig nam de stand sterk af, niet al-

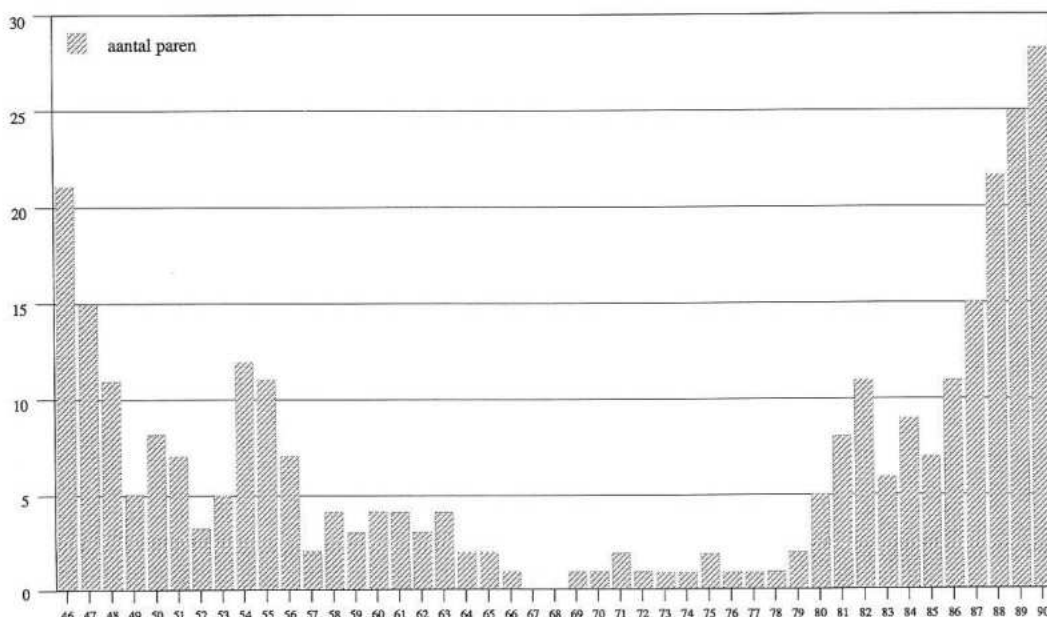
leen door biotoopvernietiging maar ook door toenemend gebruik van giften in de landbouw, aantalsvermindering van prooidieren en vervolging. Vanaf het einde van de jaren zestig vestigden zich vele tientallen tot honderden paren in de jonge Flevo-polders. Waarschijnlijk werden van daaruit oude broedgebieden weer bevolkt en het gaat de soort overal nu weer voor de wind.

In de eerste helft van deze eeuw was de Grauwe kiekendief een wijd verspreide broedvogel in ons land en kwam hij ook op talloze plaatsen in het Nederlandse duingebied voor. De duinen van de Waddeneilanden behoorden zelfs tot één van de rijkste gebieden. Vooral vanaf de jaren vijftig namen de aantallen sterk af. Dit is wijten aan ontginning van woeste gronden, het gebruik van pesticiden en droogte in doortrek- en overwinteringsgebieden (9). Vooral in de cultuurgebieden vond een sterke afname plaats. Tegenwoordig is de soort een schaarse broedvogel met in totaal een tiental paren, waarvan enkele in de duinen van de Waddeneilanden.

In tegenstelling tot de vorige soorten was de Blauwe kiekendief vroeger een schaarse broedvogel in Nederland. Hij broedde op de zandgronden in het zuiden en oosten, en ook in Friesland en Overijssel. Daar verdween hij geheel. De soort werd vanaf het begin van de jaren veertig broedvogel in de duinen op de Waddeneilanden. In de jaren zeventig en tachtig was hij ook gewoon in de Flevo-polders. Hier is het aantal nu weer sterk afgenomen en daardoor zijn de Waddeneilanden het bolwerk van de Blauwe kiekendieven in ons land geworden.

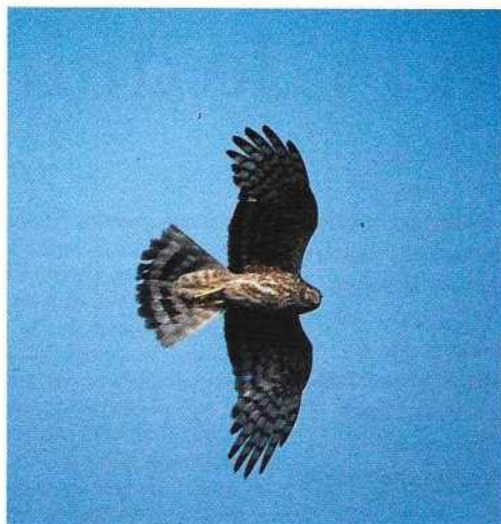
Flevoland-effect

Omdat in de vastelandsduinen alleen de Bruine kiek hier en daar bij duinmeren broedt en de andere soorten ontbreken, bespreek ik alleen het verloop van de stand op de Waddeneilanden.

Figuur 1: Het aantalsverloop van de Bruine kiekendief op Texel van 1946 tot 1990.

Een kiekendief (vrouwje)
in de vlucht, altijd weer
een magnefiek gezicht.
(foto A. Dijkse)

Uit de vorige eeuw is alleen van Texel iets bekend. Hier broedden in de moerassige zuidelijke duinen tenminste 20 paren Bruine kiek (3). Deze dieren leefden allesbehalve rustig. In die tijd werd de soort sterk vervolgd, er stond zelfs een premie op het doden. Rond 1880 werden op Texel veel eieren geraapt voor verzamelaars. Het is toen voorgekomen dat één man wel 100 eieren van kiekendieven raapte (2).

In deze eeuw is het beeld van de Bruine kiek op alle Waddeneilanden in grote lijnen hetzelfde. In de eerste decennia ontbrak de soort als broedvogel. In de jaren dertig vond hervestiging plaats waarna de aantallen begonnen te stijgen. In de jaren veertig (Texel, Schiermonnikoog) en vijftig (andere eilanden) werd het maximum bereikt met in totaal respectievelijk circa 50 en 40 paren. In de jaren zestig werd de soort zeldzaam, zoals in het hele land. Daarna trad vanaf de jaren zeventig een sterk herstel op ("Flevoland-effect"). In figuur 1 geeft het verloop van de populatie op Texel een goed beeld van de enorme fluctuaties. In tabel 1 is de stand in 1991 per eiland zien.

Het eerste zekere broedgeval van de Blauwe kiekendief werd in 1940 op Ameland geconstateerd, daarna volgden Terschelling (1946), Schiermonnikoog (1954), Vlieland (1970) en Texel (1978).

Vooral vanaf de jaren zeventig nam het aantal broedgevallen sterk toe, zodat in 1991 maar liefst 92 paren geteld werden.

Van de Grauwe kiek zijn de gegevens minder duidelijk. In de eerste helft van deze eeuw broedde hij op alle eilanden in klein aantal. Voor Texel werd in de loop van de jaren dertig al een afname geconstateerd, met een opleving in de jaren veertig. Op Terschelling en Ameland broedde de soort eveneens in de jaren 1940-1970 nog geregeld: op de drie eilanden tezamen 20-25 paren. In de jaren zeventig ging het snel achteruit en verdween hij van Texel en Ameland. In het midden van de jaren tachtig onderging Terschelling hetzelfde lot, maar hier worden soms toch weer enkele paren geteld.

Tabel 1: Het aantal broedparen van de drie soorten kiekendieven op de Waddeneilanden in 1991.

	Bruine	Blauwe	Grauwe
Texel	23	18	0
Vlieland	13	5	0
Terschelling	50	43	2
Ameland	29	21	0
Schiermonnikoog	18	5	0
Totaal	133	92	2

Vervolging

Al eerder noemde ik enkele factoren die de stand van de kiekendieven in ons land beïnvloedden. Biotoopvernietiging heeft op de Waddeneilanden relatief weinig plaatsgevonden. De effecten van pesticiden zijn vooral bij de Bruine kiekendief in de jaren zestig duidelijk, hebben waarschijnlijk een snellere groei van de populatie van de Blauwe in de weg gestaan en zullen ook de aantallen van de Grauwe hebben beïnvloed. Opvallend is echter dat noch de verschillende Avifauna's van de eilanden (5,6,7,8) noch de uitstekende overzichten in "Limosa" (1,9) over het voorkomen van de Blauwe en Grauwe kiekendief in Nederland de fluctuaties in verband brengen met vervolging en bescherming. Meer nog dan andere roofvogels hebben kiekendieven jachtwild tot prooi (fazanten, patrijzen, eenden en konijnen). Alle duinen waren (en zijn!) jachtgebieden, door hun leefwijze vallen kiekendieven snel op en de nesten zijn gemakkelijk te vinden. Het kan dus haast niet anders of op de eilanden heeft een sterke vervolging plaatsgevonden. Het schaarse voorkomen in de eerste helft van deze eeuw is daarmee te verklaren. Op Texel werd in de jaren twintig en dertig begonnen met de bescherming van natuurgebieden en ook op de andere eilanden werden reservaten ingesteld. Het hoeft dus niet zo'n verwondering te wekken dat hervestiging van de Bruine kiekendief plaatsvond in de jaren dertig en dat de Blauwe vanaf de jaren veertig begon in te burgeren. De enorme groei van de Bruine kiekendief op Texel in de oorlogsjaren wordt hiermee verklaard: de duinen waren vrijwel niet toegankelijk voor burgers (jagers)! Daarna begon de vervolging gewoon weer: bewakers van Staatsbosbeheer-reservaten en jachttopzieners waren soms dezelfde personen! In de officiële verslagen van Staatsbosbeheer Texel wordt in de jaren vijftig gesproken van een "te hoge kiekendievenstand". In zo'n verslag wordt ook vermeld dat in de jaren zeventig enkele dode Grauwe kiekken werden gevonden als gevolg van het gebruik van gifreien tegen kauwen en eksters, terwijl Drijver (2) al eerder vermoedde dat de afname (mede) te wijten was aan het gebruik van gifreien tegen zilvermeeuwen. Zeker is dat de Grauwe kiekendieven in de zuidelijke duinen van Texel verdwenen door de activiteiten van een jachttopziener! Pas de laatste decennia is er in de reservaten sprake van meer bescherming. Toch werd op Texel in 1990 nog een met parathion vergiftigde Blauwe kiek gevonden (4) en wordt door sommigen ook nu nog geklaagd over "veel te veel" kiekendieven.

Dergelijke gegevens heb ik niet van de andere eilanden, maar ongetwijfeld vonden daar soms soortgelijke ontwikkelingen plaats.

Toekomst

De toekomst van de kiekendieven in de duinen is moeilijk te voorspellen. De Bruine kiekendief lijkt het minst kwetsbaar. Ook met de Blauwe lijkt het nog goed te gaan maar de optimistische verwachting dat de soort zich in de vastelandsduinen gaat vestigen, moet misschien wat worden getemperd. Weliswaar werd in 1990 broeden in het Zwanenwater vastgesteld (1) en overzomerden vogels nabij Schoorl, maar de laatste twee jaren is van broeden geen sprake. Bovendien is het broedsucces op de eilanden laag. Er worden niet alleen relatief veel onbevuchte eieren aangetroffen, maar ook veel

legsels verstoord (50% op Ameland in 1991!). Vooral recreanten zijn daaraan schuldig. De soort lijkt in de periode waarin ze paren en hun nest maken gevoelig voor verstoring. Afname van toezicht in de SBB-reservaten door bezuinigingen en groeiend toerisme in het voorjaar kunnen een belangrijk negatief effect op de stand gaan hebben. Voorts is het niet goed duidelijk in hoeverre fluctuaties in muizenstand een rol spelen bij de ontwikkeling van de populatie. Zeker is dat de Blauwe kiekendief inmiddels heeft geleerd in bosjes en in de dorpen te jagen. Op Texel worden exemplaren in Den Burg (op 5 km afstand van de duinen) gezien. Illustratief is het verhaal van enkele kinderen die huilend vertelden dat een klein poesje door een grote bruine vogel mee de lucht ingenomen werd!

Beheer

Kan de duinbeheerder iets doen om kiekendieven in zijn gebied te krijgen? In ieder geval is het zaak grote rustige gebieden in te richten door afsluiting en het weren van de jacht. Voorkomen moet worden dat het duin geheel dichtgroeit, maar de Blauwe kiekendief houdt van een gevarieerd landschap met ruig begroeide valleien, struikgewas en boschages. De voedselsituatie is moeilijk te beheren. Er moet een rijke stand zijn aan zangvogels en zoogdieren (ratten, muizen). Moderne beheersmaatregelen, zoals regeneratie van natte valleien en begrazing, lijken niet altijd in het voordeel van kiekendieven. Een natte duinvallei wordt voor de Bruine kiek pas interessant als er grotere oppervlakten riet en biezengroei voorkomen. Bovendien broeden op Texel de minste kiekendieven in een gebied dat het langst begraaasd wordt. Ruderaal of grasachtig begroeiingen (ook met Duinriet) zijn voor muizen een beter leefgebied dan een lage vegetatie met kruiden! Belangrijk voor een levensvatbare populatie kiekendieven in een duingebied is ook een on-

gestoord "achterland" in de vorm van open cultuurland, het liefst met veel (weide)vogels. Alle drie soorten kiekendieven jagen immers ook op de Waddeneilanden veel op zulke plaatsen.

Dankwoord

Waardevolle en actuele informatie werd verkregen van Ruud Brouwer (vasteland), Freek Zwart (Terschelling), Joop de Jong (Ameland) en Johan Krol (Vlieland en Schiermonnikoog).

Literatuur

1. BEKHUIS, J. & M. ZIJLSTRA (1991). Opkomst van de Blauwe Kiekendief (*Circus cyaneus*) als broedvogel in Nederland. *Limosa* 64:143-153.
2. DRIJVER, J. (1937). Texel het vogeleiland. L.J. Veen, Amsterdam.
3. DIJKSEN, A.J. & L.J. DIJKSEN (1977). Texel vogeleiland. Thieme, Zutphen.
4. DIJKSEN, A.J. (e.a.). De vogels van Texel (in voorbereiding).
5. MOOSER, R. (1973). De vogels van Schiermonnikoog. KNNV nr. 95.
6. SPAANS, A.L. & C. SWENNEN (1968). De vogels van Vlieland. KNNV nr. 75.
7. VALK, A. (1976). De broedvogels van Ameland. KNNV nr. 112.
8. ZWART, F. (1985). De broedvogels van Terschelling. Van Gorcum, Assen.
9. ZIJLSTRA, M. & F. HUSTINGS (1992). Teloorgang van de Grauwe Kiekendief (*Circus pygargus*) als broedvogel in Nederland. *Limosa* 65:7-18.

De schrijver is amateur-ornitholoog, in dienst bij Staatsbosbeheer en werkzaam in het voorlichtingscentrum EcoMare op Texel.

De Blauwe kiekendief maakt zijn nest op de grond in droge open duingebieden. (foto A. Dijkse)

